

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 32

Ορατότητα και Αορατότητα του Φύλου στις Διεθνείς Σχέσεις

Χαρά Καραγιαννοπούλου

Επίκουρη Καθηγήτρια Συγκριτικής και Διεθνούς Πολιτικής,
Πάντειο Πανεπιστήμιο

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΕΣ ΣΚΕΨΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΣΜΟΙ

Το να αναφερθεί κάποιος στο *φύλο* και να συζητήσει περί ορατών και αοράτων υιοθετώντας την έμφυλη προσέγγιση στη μελέτη των διεθνών σχέσεων είναι ένα εγχείρημα προκλητικό και δύσκολο. Πρώτον, οι σημασιοδοτήσεις του όρου «φύλο»¹ έχουν μεταβληθεί στον χρόνο. Δεύτερον, υπάρχουν πολλές φεμινιστικές θεωρίες, φιλελεύθερη, ριζοσπαστική, μαρξιστική, σοσιαλιστική, ψυχαναλυτική, *standpoint*, μεταμοντέρνα, μεταποικιακή, μεταδομική (Tong, 2008) και *queer*,² και επομένως πολλές φεμινιστικές θεωρήσεις στη μελέτη των διεθνών σχέσεων. Άρα προκύπτουν δυσκολίες επιλογής του τρόπου θέασης των «ορατών» και των «αόρατων» γνωσιολογικών υποκειμένων και αντικειμένων, τόπων και διαστάσεων των Διεθνών Σχέσεων. Τρίτον, εκλαμβάνοντας τη «μελέτη των Διεθνών Σχέσεων» ως διακριτό κλάδο, γεννημένο το 1919 στο Department of International Politics του Πανεπιστημίου του Aberystwyth, στην Ουαλία, (ανα)γνωρίζουμε το *ηγεμονικό εγχείρημα* της επίτευξης της εσωτερικής ευταξίας του (Sjoberg, 2017: 163), το οποίο επιβάλλει συμπεριλήψεις και αποκλει-

1. Το *φύλο* θεωρείται πολυεπίπεδη έννοια (Harding, 1991). Είναι μια διάσταση της προσωπικής μας ταυτότητας, που παράγεται και αναπαράγεται εντός συγκεκριμένων κοινωνικών και πολιτιστικών συγκειμένων και τοποθετεί αυτή την εικόνα σε συλλογικές ταυτότητες. Είναι μια πολιτισμική και ιστορική κατασκευή (βλ. επίσης Butler, 2009). Είναι δομικός παράγοντας και αρχή στην οργάνωση της κοινωνικής ζωής. Είναι η βάση των δεοντολογικών αξιών (normative values).

2. Η λειτουργία του *queer* είναι να αμφισβητεί και να αντιτίθεται θεωρητικά και πολιτικά στο κυρίαρχο σύστημα της ετεροκανονικότητας, και να χαράζει μια τομή στην έννοια της ταυτότητας ως κάτι σταθερό, συμπαγές και φυσικό (Αθανασίου, 2006, υποσ. 45: 123).

σμούς (Sjoberg, 2017) που δυσχεραίνουν την παρούσα προσπάθεια. Τέταρτον, ο εκατονταετής βίος της Πειθαρχίας των Διεθνών Σχέσεων συνοδεύεται από πάμπολλες διανοητικές αντιπαραθέσεις, οντολογικά διερωτήματα, επιστημολογικούς προβληματισμούς και μεθοδολογικά διλήμματα που καθιστούν το παρόν εγχείρημα δύσκολο.

Η (Α)ΟΡΑΤΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΓΥΝΑΙΚΩΝ ΩΣ ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΩΝ ΓΝΩΣΗΣ ΣΤΗ ΜΕΛΕΤΗ ΤΩΝ ΔΙΕΘΝΩΝ ΣΧΕΣΕΩΝ

Το *φύλο* δεν ταυτίζεται με τις γυναίκες. Όμως οι φακοί του φύλου αποκαλύπτουν την αορατότητα (ή την περιορισμένη ορατότητα) των γυναικών και της σκέψης τους λόγω του φύλου τους.

Μελέτες άλλων επιστημονικών πειθαρχιών σημειώνουν τον αποκλεισμό των γυναικών από την πρώτη φάση της ζωής του κλάδου (Owens, 2018: 1), καθιστούν ορατές τις φεμινίστριες της «φιλελεύθερης φεμινιστικής φάσης» των Διεθνών Σχέσεων –Emily Greene Balch (Randall, 1964), Barbara Wootton (Jacobs, 2007), Jane Addams, Alice Hamilton (Alonso, 2003)– και πληροφορούν πως πολλές γυναίκες έγραψαν επιστημονικά εγχειρίδια και συνέθεσαν οργανογράμματα για τη διδασκαλία της, τότε, νέας επιστήμης των Διεθνών Σχέσεων (Sluga, 2014, 2017). Εντός του πεδίου των Διεθνών Σχέσεων το έργο της πλέον αναγνωρίσιμης στοχάστριας, της Hannah Arendt, αναλύεται σε μία (μόνο) μονογραφία (Owens, 2007), ενώ πολύ πρόσφατες μελέτες αναφέρονται στη σκέψη της Helena Swanwick (Ashworth, 2011), της Simone Weil (Kinsella, 2014), της Virginia Woolf (Wilson, 2013).

Όμως ακόμη και σήμερα η ορατότητα και η αναγνωρισιμότητα των σύγχρονων γυναικών διεθνολόγων στο πεδίο των διεθνών σχέσεων είναι ελλιπής. Έχουν λιγότερες δημοσιεύσεις (Gleditsch, 1989: 4), παραπέμπονται λιγότερο στα διεθνή επιστημονικά περιοδικά Διεθνών Σχέσεων (Kadera, 2013· Ferber & Brun, 2011· Zigerell, 2015) και ετεροαναφέρονται λιγότερο σε συνεδριακές εισηγήσεις και στην προτεινόμενη προς μελέτη βιβλιογραφία στα οργανογράμματα των πανεπιστημιακών μαθημάτων στο πλαίσιο των Διεθνών Σπουδών (Kadera, 2013).

Αυτές οι *παραλείψεις* και οι αποκλεισμοί έχουν γνωσιολογικές συνέπειες. Οι ηγετικές μορφές στη διανόηση των Διεθνών Σχέσεων, τα υποκείμενα γνώσης που «κατασκευάζουν» τον κόσμο, διαμορφώνουν τον κυρίαρχο, κάθε φορά, λόγο και καθίστανται *αναγνωρίσιμες* εντός του πεδίου είναι άνδρες. Επιπλέον, οι έννοιες διαμορφώνονται με έναν μονομερή, αρρενωπό τρόπο και η πρόσληψη και η διαμεσολάβηση του τι είναι ο κόσμος και τι συμβαίνει σε αυτόν εκφράζει κυρίως την αρρενωπή του θεώρηση. Έτσι το έργο των φεμινιστριών, λόγω πα-

ρεξηγήσεων επιστημολογικών και μεθοδολογικών, συχνά δεν εκλαμβάνεται ως συνεισφορά στο πεδίο των Διεθνών Σχέσεων (Schouten, 2009).

ΟΡΑΤΟΤΗΤΕΣ ΛΟΓΩ ΣΥΜΠΕΡΙΛΗΨΗΣ: ΦΕΜΙΝΙΣΤΙΚΟΣ ΣΤΟΧΑΣΜΟΣ ΣΤΙΣ ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΣΧΕΣΕΙΣ

Το φύλο εισβάλλει στην Πειθαρχία των Διεθνών Σχέσεων στο τέλος της δεκαετίας του 1980, με την έναρξη της τέταρτης μεγάλης συζήτησης: της έλευσης του μεταθετικισμού και του κονστρουκτιβισμού. Το 1999 ξεκινά η έκδοση του πρώτου επιστημονικού φεμινιστικού περιοδικού Διεθνών Σχέσεων, του *The International Feminist Journal of Politics*. Από την πρώτη συνάντηση ως σήμερα συχνά γίνεται λόγος για τρία κύματα φεμινιστικής σκέψης (Stears, 2006), τρεις γενιές φεμινιστριών στοχαστριών (Ann Tickner) ή τρία εγχειρήματα φεμινιστικής γνώσης (Peterson, 2004), το καθένα εκ των οποίων υπηρέτησε διαφορετικούς στόχους. Η πρώτη γενιά αποκάλυψε τους αποκλεισμούς και τις έμφυλες προκαταλήψεις των «ορθόδοξων» Διεθνών Σχέσεων, εστιάζοντας στους περιορισμούς των κρατοκεντρικών αναλύσεων και του θετικισμού, κατέστησε τις γυναίκες ορατές στη διεθνή πολιτική ως κοινωνικά, οικονομικά και πολιτικά υποκείμενα, ανέλυσε πώς οι έμφυλες ανισότητες ήταν ενσωματωμένες στις πρακτικές των διεθνών σχέσεων και ανέδειξε τις γυναίκες ως υποκείμενα γνώσης ικανά να παραγάγουν γνώση λόγω του τόπου θέωρησης του κόσμου και λόγω των βιωμένων ενσώματων εμπειριών τους. Η δεύτερη γενιά εξέτασε τις διαδικασίες με τις οποίες κατασκευάζονται και αναπαράγονται οι «αρρενωπότητες» και οι «θηλυκότητες» και εισήγαγε τη σημασία της queer σεξουαλικότητας στις Διεθνείς Σχέσεις. Η τρίτη γενιά εστίασε στις έμφυλες σχέσεις εκτός του δυτικού συγκείμενου υπό το πρίσμα των αποικιοκρατικών διεθνών σχέσεων (Grewal & Kaplan, 1994· Chowdhry & Nair, 2002).

Η πρώτη γενιά

a. Αποκάλυψη των αρρενωπών προκαταλήψεων στο πεδίο των Διεθνών Σχέσεων

Οι φεμινίστριες διεθνολόγοι αυτής της γενιάς απέρριψαν την αφοσίωση σε μία προκαθορισμένη μεθοδολογία, η οποία θα εγγυάται την ορθότητα των ευρημάτων (Reinharz, 1992: 243) και σε μία μόνο φεμινιστική μέθοδο (Harding, 1987) και αμφισβήτησαν τις διχοτομίες λογικό/συναίσθηματικό, αντικειμενικό/υποκειμενικό, παγκόσμιο/τοπικό, δημόσιο/ιδιωτικό, όπου το πρώτο μέρος του σχήματος αξιολογείται ως καλύτερο του δεύτερου (Sjoberg & Tickner, 2013: 173). Σημαντική είναι η ανάδειξη της αλληλεξάρτησης ιδιωτικού-δημό-

σιου στο φεμινιστικό σύνθημα «το προσωπικό είναι και πολιτικό» (Hanish, 1969) και αργότερα η αναστοχαστική παρατήρηση πως «το διεθνές είναι προσωπικό και το προσωπικό διεθνές» στο *Bananas, Beaches and Bases* της Cynthia Enloe (1990).

Επίσης, οι φεμινίστριες στοχάστριες αυτής της γενιάς άσκησαν κριτική στην οικουμενικότητα και στην αντικειμενικότητα της γνώσης, διερευνώντας τίνος συμφέροντα εξυπηρετούνται από την παραγωγή της. Ισχυρίστηκαν πως η γνώση είναι πολιτική και αντανακλά τη σχέση μεταξύ του γνωρίζοντος και του γνώσιμου (Χρυσόχοου, 2017: 94). Απέρριψαν το θετικιστικό δόγμα της *ά-τοπης* θέασης του κόσμου και υιοθέτησαν μια μεταθετικιστική προσέγγιση της «πραγματικότητας» μέσα από τους «φακούς του φύλου» (Bem, 1993). Έτσι αποκάλυψαν τον ανδροκεντρισμό των Διεθνών Σχέσεων (Peterson, 2004: 37) οι οποίες εκλάμβαναν την αρρενωπότητα ως νόρμα, αναπαρήγαν τη διχοτομία δημόσιο-ιδιωτικό, κατασκεύαζαν με «αρρενωπό τρόπο» έννοιες όπως η *κυριαρχία*, η *εθνική ασφάλεια* και η *ισχύς* και εστίαζαν σε δραστηριότητες του δημόσιου χώρου (πόλεμο, εξωτερική πολιτική) στον οποίο δρούσαν και κυριαρχούσαν οι άνδρες.

β. Ορατότητα των γυναικών ως κοινωνικών, πολιτικών και οικονομικών υποκειμένων

Οι φιλελεύθερες φεμινίστριες εισήγαγαν στη μελέτη των Διεθνών Σχέσεων την απλή ερώτηση «πού είναι οι γυναίκες;» διαπιστώνοντας την απουσία τους ως δρώντων υποκειμένων ή (και) την υποεκπροσώπησή τους στην «υψηλή πολιτική» (εξωτερική πολιτική και διπλωματία) (McGlen & Reid, 1993· Enloe, 1990), προβληματίστηκαν για τις αιτιάσεις αυτού του φαινομένου και τις έμφυλες διακρίσεις που απέκλειαν τις γυναίκες από θέσεις εξουσίας και επιρροής στις διεθνείς σχέσεις και στη διεθνή πολιτική (βλ. *Millennium*, 1988: 17 [3]) και επιδίωξαν να τις τοποθετήσουν στο πεδίο ως δρώσες (βλ. Seagar & Olson, 1986). Συζήτησαν την υποδεέστερη κοινωνική, οικονομική και πολιτική θέση τους με όρους γυναικείων ανθρωπίνων δικαιωμάτων (βλ. ενδεικτικά Bunch, 1990· Cook, 1994· Kerr, 1993) και προβληματίστηκαν γύρω από τη συμμετοχή τους στην ανάπτυξη (βλ. Boserup, 1989).

Ο πόλεμος δεν αποτελούσε τότε αντικείμενο των φεμινιστικών Διεθνών Σχέσεων. Η νεότερη γενιά των φεμινιστριών στοχαστριών της ασφάλειας διερωτήθηκε σχετικά με τις συνέπειες του πολέμου για τα έμφυλα άτομα, μελέτησε τις γυναίκες ως δρώντα υποκείμενα πολιτικής βίας (Sjoberg & Gentry, 2007· Alison, 2009) και αποδόμησε το δίπολο πλέγμα «θηλυκότητα-ειρήνη, αρρενωπότητα-πόλεμος» (Sylvester, 2010). Οι γυναίκες έγιναν ορατές ως υποκείμενα εμπρόθετης δράσης με συμμετοχή σε εγκλήματα πολέμου (όπως στη Ρουάντα,

στη Γιουγκοσλαβία, πρόσφατα στη Συρία και αλλού) και ικανές να λαμβάνουν μέρος σε τρομοκρατικές ενέργειες (βλ. Sjoberg & Gentry, 2011).

γ. Ορατικοποίηση των έμφυλων ανισοτήτων

Ο μαρξιστικός και ο κριτικός φεμινισμός, εστιάζοντας στο φύλο ως κοινωνική σχέση ανισότητας, επισήμαναν την ενσωματωμένη στη διεθνή πολιτική οικονομία πατριαρχία και αποκάλυψαν πως με υλικούς όρους δομούνται οι ανισότητες και αναπαράγονται οι κοινωνικές σχέσεις. Συμφώνησαν μάλιστα πως οι σχέσεις της έμφυλης ανισότητας κατασκευάζονται και αναπαράγονται με πολύπλοκους τρόπους και μέσα, σε πολλά επίπεδα (τοπικό, εθνικό, διεθνές και υπερεθνικό) και οι εμπλεκόμενοι σε αυτή τη διαδικασία είναι (μεταξύ άλλων) τα κράτη και οι θεσμοί. Οι κριτικές φεμινίστριες αναφέρθηκαν στην αλληλεπίδραση των ιδεών, των κοινωνικών δυνάμεων και των υλικών συνθηκών στην αναπαραγωγή κοινωνικών πρακτικών, θεσμών και διεθνών οργανισμών (Witworth, 1997).

Επιπλέον, η παρατήρηση περί κατασκευής των «ανδρικών» και των «γυναικείων» ρόλων στη βάση της διχοτομίας «εργασία»/«οικία» (Tickner, 1992) έθεσε επιστημολογικά ζητήματα και εισήγαγε τα έμφυλα υποκείμενα και τις έμφυλες υποκειμενικότητες στο πεδίο της μελέτης της διεθνούς πολιτικής οικονομίας, θέτοντας προκλήσεις στον «κρατοκεντρικό» προσανατολισμό και στο κύριο ενδιαφέρον του για τις αγορές (Youngs, 1999). Ο *rational homo economicus* άρχισε να εκλαμβάνεται ως κατασκευή, βασισμένη στην ιδέα ότι το ορθολογικά σκεπτόμενο, ιδιοτελές και ωφελμιστικά πράττον άτομο, το στερημένο από αισθήματα και συναισθήματα που μπορούσαν να υποκινήσουν τη συμπεριφορά του, ήταν άρρηκτα συνδεδεμένο με τον αστό άνδρα, ο οποίος εκπροσωπούσε την ανθρωπότητα στο σύνολό της (Nelson, 1988: 15).

Η φεμινιστική ανάλυση εστίασε στην ανάλυση και στην κατανόηση του πώς η παγκόσμια οικονομία επιδρά σε όσους/όσες βρίσκονται στη σφαίρα των αγορών, του κράτους και των νοικοκυριών (Tickner, 1992) και κατέστησε ορατά ποικίλα ελλείμματα. Η δε εμπειρική έρευνα αποκάλυψε σημαντικές ανισότητες μεταξύ ανδρών και γυναικών στο ζήτημα της ιδιοκτησίας, του ελέγχου των οικονομικών πόρων, της πρόσβασης στην εργασία και στην απασχόληση, της εργασιακής ασφάλειας και επισφάλειας, της έμφυλης κατανομής στα επαγγέλματα κ.λπ. (Πετρινώτη, 2010).

δ. Ανάδειξη των γυναικών ως υποκειμένων γνώσης

Μέρος αυτού του φεμινιστικού εγχειρήματος ήταν και η αποκάλυψη των έμφυλων προκαταλήψεων που υπάρχουν στην παραγωγή της γνώσης. Ο *standpoint* φεμινισμός ισχυρίστηκε πως η γνώση που κατασκευάζεται από τις

γυναίκες είναι εν-τοπισμένη, αποτέλεσμα των γυναικείων εμπειριών και βιωμάτων. Διατύπωσε την ιδέα των «φακών του φύλου» και τόνισε πως «οι [επιστημονικές] προσεγγίσεις είναι πράξεις πολιτικές, όχι υπαγορευμένες από τη βιολογία» (Peterson & Runyan, 1993: 18).

Η χρήση των «φακών του φύλου» επιτρέπει τη θέαση της έμφυλης ανισότητας στις διαδικασίες και στις πρακτικές των διεθνών σχέσεων (στις διαπροσωπικές σχέσεις, στους θεσμούς και στις δομές) οι οποίες αναπαράγουν έμφυλες ανισότητες *φυσικοποιώντας* τις. Η στροφή από το βιολογικό φύλο (sex) στο κοινωνικό φύλο (gender) σηματοδοτεί το πέρασμα από την εμπειρική συμπερίληψη των γυναικών στον, διά της αναλυτικής σκέψης, αναστοχασμό των κυρίαρχων εννοιών του πεδίου, οι οποίες κατασκευάστηκαν με τον προνομιακό αρρενωπό τρόπο σκέψης και παραγωγής γνώσης (Peterson, 2004: 41). Έτσι ειρήχθη στις Διεθνείς Σχέσεις μια standpoint αναστοχαστική προσέγγιση.

Δεύτερη γενιά

Αποδόμηση και ορατικοποίηση των τρόπων κατασκευής των έμφυλων ταυτοτήτων

Οι φεμινίστριες των Διεθνών Σχέσεων έχουν παραδεχτεί πως εφόσον το φύλο είναι σχεσιακό, θα πρέπει να μελετηθεί ο τρόπος παραγωγής και αναπαραγωγής των θηλυκοτήτων αλλά και των αρρενωποτήτων.

Η μελέτη (εμπειρική και θεωρητική) των ανδρών και των αρρενωποτήτων ήταν πάντα μέρος των φεμινιστικών Διεθνών Σχέσεων. Η Cynthia Enloe έχει εστιάσει στις «πολλαπλές αρρενωπότητες», στο πώς αυτές χειραγωγούνται, ποιες είναι οι συνέπειές τους στη διεθνή πολιτική και ποια είναι τα κίνητρα όσων τις χειραγωγούν (Interview with Prof. Cynthia Enloe, 2001: 663). Οι Marysia Zalewski, Jane Parpart, Charlotte Hooper, Bob Pease και Keith Pringle έχουν ασχοληθεί με την πολιτισμική και κοινωνική διάσταση της κατασκευής των αρρενωποτήτων στις Διεθνείς Σχέσεις (Pease & Pringle, 2002).

Οι μεγαλύτερες όμως προκλήσεις για τις mainstream Διεθνείς Σχέσεις προήλθαν από τη μεταδομιστική φεμινιστική σκέψη για την οποία η «αλήθεια», οι εννοιοδοτήσεις και οι ποικίλες μορφές ταυτοτήτων βρίσκονται πάντα υπό αμφισβήτηση και ο αναστοχασμός των θεωρητικών εργαλείων κρίνεται απαραίτητος. Οι μεταδομίστριες διεθνολόγοι φεμινίστριες εκλαμβάνουν τους όρους «γυναίκα», «άνδρας» και «φύλο» ως ρηματικές κατασκευές και αμφισβητούν την πρόσληψή τους ως σταθερών και συνεκτικών κατηγοριών ανάλυσης (Christine Sylvester, Marysia Zalewski, Spike Peterson) (Hirschman, 1992). Επιπλέον, σημειώνουν πως το (κοινωνικό) φύλο προϋπάρχει του βιολογικού φύλου. Το δε βιολογικό φύλο παράγεται και εγκαθιδρύεται προ της ένταξής

του στο κοινωνικό λογοπλάισιο, υποτασσόμενο στις πολιτισμικά και ιστορικά προσδιορισμένες σχέσεις εξουσίας που του υπαγορεύει το (προϋπάρχον) κοινωνικό φύλο (Butler, 2009).

Έτσι οι queer Διεθνείς Σχέσεις στοχεύουν στη συμπερίληψη της σεξουαλικότητας στη μελέτη των Διεθνών Σχέσεων (Wilcox, 2014: 612), αλλά και στη διερεύνηση των ετεροκανονιστικών και ομοκανονιστικών παραδοχών πίσω από τις θεωρίες και τις πρακτικές των «ορθόδοξων» Διεθνών Σχέσεων. Ερευνούν το πώς οι queer υποκειμενικότητες και πρακτικές καθίστανται αντικείμενο πειθάρχησης,³ κανονικοποίησης και κεφαλαιοποίησης από τα κράτη, τις ΜΚΟ και τις διεθνείς εταιρείες, ενώ ταυτόχρονα αναζητούν τρόπους αντίστασης στις εν λόγω πρακτικές. Η πολιτεότητα (citizenship), η συσχέτισή της με τη σεξουαλικότητα των δυνάμει πολιτών και με τα ανθρώπινα δικαιώματα (βλ. Bell & Binnie, 2000· Richardson, 2015) έλκουν επίσης το ενδιαφέρον.

Τρίτη γενιά

Καθιστώντας ορατές τις φυλετικές και αποικιακές διαστάσεις των διεθνών σχέσεων

Ο μεταδομικός και ο μεταποικιακός φεμινισμός επισημαίνουν τις διαφορές που υφίστανται μεταξύ ανθρώπων διαφορετικού αλλά και ίδιου φύλου και συζητούν το πώς τα πολιτιστικά συγκείμενα επηρεάζουν την κατασκευή του φύλου *per se*. Ιδιαίτερα ο μεταποικιακός φεμινισμός άσκησε κριτική στο εγχείρημα του Διαφωτισμού και στις πρακτικές της κατασκευής του «Άλλου», αποκαλύπτοντας νέες μορφές ιμπεριαλισμού και αποικιοκρατικής κυριαρχίας. Οι σύγχρονες, λοιπόν, Διεθνείς Σχέσεις και οι φεμινίστριες διεθνολόγοι υιοθέτησαν μια διαθεματική (intersectional) προσέγγιση των διαφορετικών και συχνά αλληλεξαρτώμενων μορφών καταπίεσης και διακρίσεων (λόγω φυλής, θρησκείας, τάξης, σεξουαλικών προτιμήσεων κ.λπ.) που υφίστανται τα έμφυλα άτομα (βλ. Chowdhry & Ling, 2010· Shilliam, 2010). Άσκησαν κριτική στην πρόσληψη και στην υλοποίηση της ανάπτυξης στον υπό ανάπτυξη κόσμο (Rathgeber, 1990) και συζήτησαν (όχι πάντα ειρηνικά) για «τα γυναικεία δικαιώματα ως ανθρώπινα δικαιώματα». Η μεγάλη διανοητική σύγκρουση οι-

3. Η ιστορία βρίθει παραδειγμάτων άσκησης κρατικού ελέγχου στις σεξουαλικές πρακτικές αλλά και στοχοποίησης όσων παρέκκλιναν από τις υπάρχουσες σεξουαλικές νόρμες. Σχετικά με την εξολόθρευση των ομοφυλόφιλων στη ναζιστική Γερμανία, ενδεικτικά βλ. Pryke, S. (1998), "Nationalism and sexuality, what are the issues?", *Nations and Nationalism* (4), σελ. 529-46. Σχετικά με τη διεθνοποίηση του ζητήματος της ομοφυλοφιλίας και την ποινικοποίησή της στην Αφρική ως δυτική πολιτισμική επιρροή, ενδεικτικά βλ. Rao, R. (2014), "The locations of homophobia", *London Review of International Law*, 2, σελ. 169-199.

κουμενικότητας-σχετικισμού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων απασχόλησε και τις φεμινίστριες διεθνολόγους (βλ. Steans, 2007), ενώ η δυσκολία της (θεωρητικής και πρακτικής) διαχείρισης των έμφυλων διακρίσεων, όταν αυτές εμπλέκουν διαφορετικά πολιτισμικά περιβάλλοντα, οδήγησε σε εντάσεις εντός του πεδίου των φεμινιστικών διεθνών σχέσεων (Sylvester, 2010).

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΙΚΕΣ ΣΚΕΨΕΙΣ

Στον εκατονταετή βίο της επιστημονικής Πειθαρχίας των Διεθνών Σχέσεων υπήρξαν *α-πειθαρχες στιγμές* (Sjoberg, 2017: 168) που τον εμπλούτισαν. Πολλές από αυτές οφείλονται στην είσοδο του φύλου στο πεδίο της, γεγονός που έθεσε οντολογικές, επιστημολογικές και μεθοδολογικές προκλήσεις, αμφισβήτησε τα μέχρι τότε αποδεκτά όρια και τους κανόνες *ορθο-δοξίας* που διατηρούσαν την (έστω και μερική) ευταξία της και όξυνε την όρασή της.

Πρώτα απ' όλα «το φύλο» υπενθύμισε, με emphaticό τρόπο, πως οι διεθνείς σχέσεις είναι *ανθρώπινες σχέσεις* που διενεργούνται από ενσώματα άτομα τα οποία «κατασκευάζονται» ταυτοτικά σε συγκεκριμένα ιστορικοπολιτισμικά συγκείμενα, δρουν ως άτομα ή ως ομάδες, διαμορφώνουν τις δομές και τους θεσμούς, επιτελούν ρόλους και λειτουργίες, ασκούν πρακτικές, παίρνουν αποφάσεις, υφίστανται συνέπειες και ερμηνεύουν και κατασκευάζουν τον κόσμο. Το φύλο κινήθηκε μέσα στην *κλασική* διεθνολογική θεματολογία (πόλεμος, ασφάλεια, κυριαρχία, ισχύς, ηγεμονία, εξωτερική πολιτική...) με κριτική διάθεση, θέτοντας απλά ερωτήματα (ποιος; πού; με ποιον τρόπο; γιατί;) ικανά να αποδομήσουν τις ισχύουσες ως τότε κατασκευές. Οι φεμινίστριες στοχάστριες των Διεθνών Σχέσεων αναζήτησαν απαντήσεις χρησιμοποιώντας διαφορετικές ερευνητικές μεθόδους και έτσι αποδεσμεύτηκαν από τη «μεθοδολογική υποχρέωση» που υπαγόρευε η Πειθαρχία.

Αυτή η νέα προσέγγιση είχε συνέπειες διεύρυνσης και εμβάθυνσης. Εμφυλοποιήθηκαν τα υποκείμενα της γνώσης, διαπιστώθηκαν οι απουσίες λόγω φύλου, ξεκίνησε η επώδυνη διαδικασία της συμπερίληψης και της «συμμόρφωσης» όσων βρίσκονταν εκτός των πυλών του «Οίκου των Διεθνών Σχέσεων» αλλά και των προϊόντων του αναστοχασμού τους. Οι νέοι τόποι θέασης του κόσμου μετέβαλαν όχι μόνο την αποτύπωση της εικόνας του αλλά και τον ίδιο. Τα ερμηνευτικά διχοτομικά σχήματα αμφισβητήθηκαν και αποκαλύφθηκε η δυσκολία της συνριοθέτησης του «εντός» και του «εκτός», οι κυρίαρχοι λόγοι επαναθεωρήθηκαν και έγιναν ορατά πάμπολλα νέα θεωρητικά νήματα και νοήματα που διαπλέκονται μεταξύ τους και καλούν προς μελέτη όχι μόνο υπό την κυρίαρχη οπτική αλλά και υπό εναλλακτικούς κριτικούς «φακούς» *φύλου*.

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αθανασίου, Α. (επιμ.) (2006). *Φεμινιστική Θεωρία και Πολιτισμική Κριτική*. Αθήνα: Εκδόσεις Νήσος.
- Alison, M. (2009). *Women and Political Violence: Female Combatants in Ethno-National Conflict*. London: Routledge.
- Alonso, H. (2003). *Addams Jane, Emily Balch and Alice Hamilton, Women at the Hague*. USA: University of Illinois.
- Ashworth, L. (2011). "Feminism, War, and the Prospects for Peace: Helena Swanwick (1864-1939) and the Lost Feminists of Interwar International Relations", *International Feminist Journal of Politics*, 13 (1), σελ. 25-43.
- Bell, D. & Binnie, J. (2000). *The Sexual Citizen: Queer Politics and Beyond*. Cambridge: Polity Press.
- Bem, S. (1993). *The Lenses of Gender*. New Haven: Yale University.
- Boserup, E. (1989). *Women's Role in Economic Development*. London: Earthscan.
- Bunch, C. (1990). "Women's rights as Human Rights: toward a re-vision of human rights", *Human Rights Quarterly*, 12 (4), σελ. 486-498.
- Butler, J. (2009). *Αναταραχή Φύλου*, μετάφραση: Γ. Καράμπελας, επιμέλεια: Β. Καντζά, επίμετρο: Α. Αθανασίου. Αθήνα: Εκδόσεις Αλεξάνδρεια.
- Chowdhry, G. & Nair, S. (2002). *Power, Postcolonialism and International Relations: Reading Race, Gender and Class*. London: Routledge.
- Chowdhry, G. & Ling, L. (2010). "Race(ing) International Relations: A Critical Overview of Postcolonial Feminism in International Relations", *The International Studies Encyclopedia*. Denmark: Robert A. Blackwell Publishing.
- Cook, R. (1994). *Human Rights of Women: National and International Perspectives*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Enloe, C. (1990). *Bananas, Beaches and Bases*. USA: University of California Press.
- Ferber, M. & Brun, M. (2011). "The Gender Gap in Citations: Does It Persist?", *Feminist Economics*, 17 (1), σελ. 151-158.
- Hanish, C. (1969). "The Personal is Political", *Notes from the Second Year: Women's Liberation, Major Writing of the Radical Feminists*, σελ. 76-78.
- Harding, S. (1987). *Feminism and Methodology*. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.
- Hirschman, N. (1992). *Rethinking Obligation*. Cornell University Press.
- Gleditsch, N. (1989). "Focus on: Journal of Peace Research", *Journal of Peace Research*, 26 (1), σελ. 1-5.
- Grewal, I. & Kaplan, C. (1994). *Scattered Hegemonies: Postmodernity and Transnational Feminist Practices*. London: Minnesota Press.
- Jacobs, E. (2007). "An organizing Female with a Briefcase: Barbara Wootton, Political Economy, and Social Justice, 1920-1950", *Women's History Review*, 16 (3), σελ. 431-446.

- “Interview with Professor Cynthia Enloe’ carried out at the February 2001 Annual Convention of the ISA in Chicago”, *Review of International Studies*, 27 (1), σελ. 649-666.
- Kadera, K. (2013). “The Social Underpinnings of Women’s Worth in Study of World Politics: Culture, Leader Emergence and Coauthorship”, *International Studies Perspectives*, 14, σελ. 463-475.
- Kerr, J. (1993). *Ours by Right: Women’s Rights as Human Rights*. London: Zed Books.
- Kinsella, H. (2014). “Simone Weil: An Introduction”, στο Roesch, F. (επιμ.), *Emigre Scholars and the Genesis of American International Relations: a European Discipline in America?* London: Palgrave, σελ. 176-197.
- McGlen, N. & Reid, S. M. (1993). *Women in Foreign Policy*. London: Routledge.
- Meyer, M. (1999). “The Women’s International League for Peace and Freedom: Organizing for Peace in the War System”, στο Meyer, M. & Prugl, E. (επιμ.), *Gender Politics in Global Governance*. USA: Rowman & Littlefield, σελ. 107-121.
- Millennium: Journal of International Studies* (1988). Special Issue. Women in International Relations, 17 (3).
- Nelson, J. (1998). “Abstraction, Reality and the Gender of Economic Man”, στο Carrier, J. & Miller, D. (επιμ.), *Virtualism: A New Political Economy*. Oxford: Berg.
- Owens, P. (2007). *Between War and Politics: International Relations and the Thought of Hannah Arendt*. Oxford: Oxford University Press.
- Owens, P. (2018). “Women and the History of International Thought”, *International Studies Quarterly*, σελ. 1-15.
- Pease, B. & Pringle, K. (2002). *A Man’s World?: Changing Men’s Practices in a Globalized World*. London: Zed Books.
- Peterson, S. & Runyan, A. S. (1993). *Global Gender Issues*. Boulder: Westview Press.
- Peterson, S. (2004). “Feminist Theories Within, Invisible To, and Beyond IR”, *Brown Journal of World Affairs*, X (2), σελ. 35-46.
- Πετρινώτη, Ξ. (2010). «Η έρευνα για το φύλο στα οικονομικά της εργασίας», στο Καντζά, Β., Μουτάφη, Β. και Παπαταξιάρχης, Ε. (επιμ.), *Φύλο και Κοινωνικές Επιστήμες στη σύγχρονη Ελλάδα*. Αθήνα: Εκδόσεις Αλεξάνδρεια.
- Randall, M. (1964). *Improper Bostonian: Emily Greene Balch*. New York: Twayne Publishers.
- Rathgeber, E. (1990). “WID, WAD, GAD: Trends in Research and Practice”, *The Journal of Developing Areas*, 20, σελ. 589-502.
- Reinharz, S. (1992). *Feminist Methods in Social Research*. Oxford: Oxford University Press.
- Richardson, D. (2015). “Rethinking Sexual Citizenship”, *Sociology* (51), σελ. 1-17.
- Schouten, P. (2009). “Theory Talk #28: Marysia Zalewski on Unsettling IR, Masculinity and Making IR Theory Interesting (again)”, *Theory Talks*, <http://www.theory-talks.org/2009/04/theory-talk-28.html> (16/04/2009).
- Seagar, J. & Olson, A. (1986). *Women in the World: An International Atlas*. New York: Simon & Schuster.

- Shilliam, R. (2010). *International Relations and Non-Western Thought*. London, New York: Routledge.
- Sjoberg, L. & Gentry, C. (2007). *Mothers, Monsters, Whores: Women's Violence in Global Politics*. London: Zed.
- Sjoberg, L. & Gentry, C. (2011). *Women, Gender and Terrorism*. Athens: University of Georgia Press.
- Sjoberg, L. & Tickner, A. (2013). "Feminist Perspectives on International Relations", στο Carlsnaes, W., Risse, T. & Simmons, B. A. (επιμ.), *Handbook of International Relations*. London: Sage, σελ. 170-194.
- Sjoberg, L. (2017). "Undisciplined IR", στο Synne, L., Dyvik, J. S. & Wilkinson, R. (επιμ.), *What's the Point of International Relations?*. Routledge, σελ. 159-170.
- Sluga, G. (2014). "Turning International Foundations of Modern International Thought and New Paradigms for Intellectual History", *History of European Ideas*, 11 (1), σελ. 103-15.
- Sluga, G. (2017). "Women, Feminisms, and Twentieth-Century Internationalisms", στο Sluga, G. & Clavin, P. (επιμ.), *Internationalism: A Twentieth-Century History*. Oxford: Oxford University Press, σελ. 61-84.
- Steans, J. (1998). *Gender and International Relations: An Introduction*. New Jersey: Rutgers University Press.
- Steans, J. (2006). *Gender and International Relations*. Cambridge: Polity.
- Steans, J. (2007). "Debating Women's Human Rights as a Universal Feminist Project: defending women's human rights as a political tool", *Review of International Studies*, 33 (1), σελ. 11-27.
- Steans, J. (2016) [3η έκδ.]. *Φύλο και Διεθνείς Σχέσεις*, μετάφραση: Ρ. Βασιλάκη, επιστημονική επιμέλεια: Χ. Καραγιαννοπούλου. Αθήνα: Εκδόσεις Πεδίο.
- Sylvester, C. (2010). "Tensions in Feminist Security Studies", *Security Dialogue*, 41 (6), σελ. 607-614.
- Tickner, A. (1992). "On the Fingers of the World Economy", στο Murphy, C. & Tooze, R. (επιμ.), *The New International Political Economy*. Boulder, CO: Lynne Rienner.
- Tickner, A. & Sjoberg, L. (2013). *Feminism and International Relations: Conversations About the Past, Present and Future*. Abingdon: Routledge.
- Tong, R. P. (2008). *Feminist Thought: A More Comprehensive Introduction*. Boulder, CO: Westview Press.
- Youngs, J. (1999). *International Relations in a Global Age*. USA: Blackwell Publishers.
- Wilson, P. (2013). "Attacking Hitler in England: Patriarchy, Class, and War in Virginia Woolf's *Three Guineas*", στο Bliddal, H. (επιμ.), *Classics of International Relations*. London: Routledge, σελ. 36-47.
- Χρυσοχού, Δ. (2017). *Γνωρίζοντας τον κοινωνικό κόσμο*. Αθήνα: Εκδόσεις Ι. Σιδέρης.
- Zigerell, L. J. (2015). "Is the Gender Citation Gap in International Relations Driven by Elite Papers?", *Research & Politics*, 2 (2), σελ. 1-7.